

Föremålens sprängkraft

En reflektion över museiföremålen, tiden och materien

IRÉNE A. FLYGARE

I föremål, byggnader och andra materiella strukturer finns olika tiders villkor, ideal och känslor lagrade. Medan varje människas stund på jorden snabbt förgår så har tingen, byggnaderna och odlingarna betydligt längre varaktighet. Ett utforskande av den mänskliga världen utan att också fånga den materiella skänker oss ingen egentlig förståelse.¹ Genom ting och materiella strukturer kan vi skapa en bild av människors liv för tusentals år sedan. Var och en som inträder i ett museimagasin, tittar på ett gammalt foto, öppnar en bunt arkivalier blir del av ett möte mellan historia och samtiden. Vid en exakt tidpunkt kan jag möta en lämning från en helt annan tid. Båda tiderna är lika verkliga men platsen, punkten, föremålet förenar olika tider. Föremålen spränger tiden. Dessa rester eller minnen av förfluten tid komplicerar ständigt vårt liv och kräver att vi förhåller oss både till

den levda tiden, till kronologin och till tidens oändlighet. Museernas samlingar och verksamhet hjälper oss att hantera att samhället har en historia. De hjälper samhället att hantera tidens gång och människors nutid och dåtid. En förklaring till skapandet av museer och samlingar under de sista århundradena är kanske att de mot bakgrund av en tilltagande sekularisering övertagit en del av det som kyrkan tidigare hjälpte människor att reflektera över. Museerna är en del av samhällets infrastruktur. De är självständiga och genuint sociala institutioner.

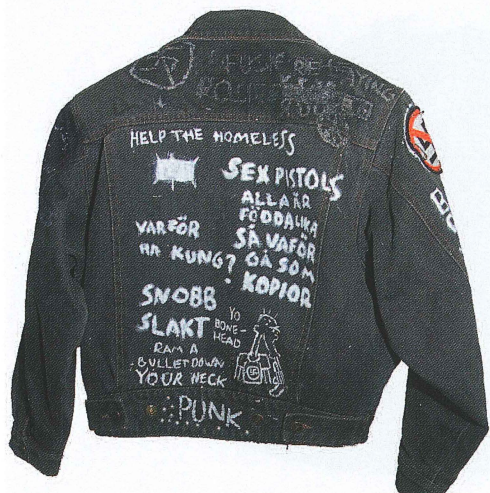
I museernas uppdrag att utforska och förmedla det förflutna vare sig det ägde rum igår eller för tusen år sedan tvingas vi förhålla oss till och komplicera vår relation till tiden. Endast under just den korta tid vi lever infinner sig den enda tid vi har möjlighet att ställa våra frågor. Vi får ingen ny chans.

Det materiella överlever oss. Hätta med blommor. Del av begravningsdräkt, funnen i samband med arkeologiska undersökningar av Uppsala domkyrka. Kransen återfanns i rasmassor under kyrkan. UM 41 791_03. Foto B. Backlund.

Genom att våra frågor är förbundna med historiens spår leder det till att samtiden bär på frågor med ursprung i olika tider. Mellan jackan som tillhört en ung punkare och rocken som burits av en bonde är det ungefär hundra år. Dessa hundra år tvingar oss att formulera olika frågor när vi ställs inför de båda plaggen. Samtidigt finns det också frågor till båda dessa föremål som är gemensamma. Tiden skiljer oss åt men den förenar oss på samma gång. Den ene bar sitt plagg i en agrar miljö före välfärdssamhällets genombrott och plagget skulle sannolikt användas livet ut. Många dagar av handarbete ligger bakom rockens tillkomst.

Genom att bära en sådan rock visade man på att man var en respekterad och besutten bonde. Punkjackan bars av en yngling tillhörig den ungdomsrörelse som protesterade mot det etablerade och förstelnade sena 1900-talssamhället. Jackan, en massproducerad vara från något låglöneland, blev i pojkens hand till en yta där frustrationen kunde målas på. I arbetet med att göra om det ordinära plagget till ett protestplagg har även här en hel del hantverkstid lags ned. Men medan rocken var ett typiskt mansplagg var punkens kläder könsöverskridande. Gemensamt för de båda plaggen är att de uttrycker, kanske inte så mycket av den individuella

Jacka buren av en pojke som själv omvandlade den till ett punkplagg. UM 30 815. Herrock från Upplands-Ekeby, Ekeby socken. Rocken har tillhört bonden Victor Eriksson. UM 42 146.
Foto B. Backlund och O Norling .

identiteten, utan snarare det viktiga i att visa vilken grupp individen vill tillhöra.

Nästa alla som arbetar med kulturhistoria övermannas någon gång av känslan av att de som levtt tidigare manar: glöm oss inte! Se på våra efterlämnade kläder, redskap, stugor, gruvor, slätterängar. Ta hand om dem, ställ frågor, berättat och låt dem leva vidare. Historikerns uppgift eller skyldighet beskrivs ibland som att återge, att bokstavligen ge tillbaka det verkliga i förfluten form. Enligt ett sådant synsätt arbetar vi lika mycket på uppdrag av det förgångna

som av samtid och framtid. Andra i professionen vänder sig mot ett sådant synsätt och menar att museerna och deras samlingar ska användas för nutiden och framtiden. Men är det så enkelt och ens önskvärt att separera dåtid, nutid och framtid? Är det inte tvärtom en styrka inom humaniora att just kunna hantera tiden som en sammanhängande helhet? Är då inte anspråken att återge det förflutna från igår eller för länge sedan en omöjlighet? Kan vi förena vår tidshorisont med förflutna tidshorisonter? Jag tror det. Grundläggande för människan

Kolten i siden är från slutet av 1700-talet och kommer från godset Salsta i Lena, medan den lappade och trasiga kolten är från bondgården Vargsättra i Riala. UM 18 751. UM 23 260 Foto O. Norling.

är förmågan till empati, till inlevelse med andra människor. Likaväl som vi för ett ögonblick kan leva oss in i andra människors villkor så kan vi överbygga tiden.

Vi kan läsa antika texter och känna igen oss på ett plan samtidigt som vi på ett annat inser att vi lever i vår tid. Att mena att kunskapen delas mellan människor och mellan olika tider är att säga att kunskapen är universell. Samtidigt vet vi ju att den förändras, att var tid tolkar verkligheten på sitt sätt. Kunskapen blir kontextuell. I den mänskliga erfarenheten

ingår upplevelsen av barndomen – mer eller mindre väl bevarad i minnet. Inför de båda koltarna på bilden nedan tror jag de flesta rent fysiskt kan föreställa sig hur någon vuxen böjde de små armarna för att sätta på barnen plaggen. Vi kan också leva oss in i de olika materialkvaliteterna. Den grova, lappade och otympliga gentemot den utsökta och svala i siden. Koltarna är ungefär från samma tid och deras geografiska avstånd är inte långt medan det sociala är desto större. Det ena plagget bars av ett litet bondbarn och det andra av ett barn med adligt ursprung.

Samtidigt var kolten i båda samhällsklasserna ett uttryck för barndom. De skiljde sig inte särskilt mycket åt mellan könen. Den uppdelningen kom senare i livet. Barnen som bar koltarna kan tala till oss direkt genom vår universella upplevelse av att vara barn men de kan också genom att kunskap finns om den samhällsliga kontexten också tala till oss om ett samhälle präglat av stora sociala skillnader.

Det antikvariska ögat

Kunskapen utvecklas ständigt genom att nya empiriska kunskaper läggs till och därigenom förskjuts långsamt det hela mot ett nytt sätt att tänka. Varje ny empirisk kunskap kommer att förändra tidigare kunskap och nya tankestilar växer fram men den nya kunskapen, det nya synsättet kan aldrig frigöras från sitt historiska och sociala beroende. Varje antikvarie och forskare ingår i ett slags tankekollektiv och varje tids antikvarier sätter sina avtryck på samlingarna, ändå tänker vi inte absolut lika inom detta kollektiv. I varje given situation finns kätternarna men också de djupt traditionella. Kunskapen utvecklas alltså utifrån en bred horisont och med stort tidsdjup. Hur nydanande en forskningsinsats än är bygger den på att vi bär med oss de gamla tankarna och de motsatta tankarna långs vägen.

Att utveckla empiriska färdigheter kräver tid, upplevelser under lång tid, in- skolning. Kategoriseringens och klassificeringens arbetsinsatser är avgörande för att uppnå erfarenhet. Man måste vara ordentligt förtrogen med sina kategorier för att se vad som döljer sig mellan kategorierna för att upptäcka sprickor i dem, för att våga upplösa dem. I museets samlingar finns sedan lång tid en mängd medeltida tegel, från domkyrkan, från kloster och andra byggnader. Lådor med profiltegel som inte omedelbart väcker några associationer, men genom att antikvarier med tränad blick för kalkmålningar vände och vred på dessa uppdagades att de bar på målningsfragment vars upphovsman var den kände Albertus Pictor. Ur vad som för ett otränat öga tedde sig som murbruksrester lyckades det antikvariska ögat mana fram fragmenten av en medeltida bildvärld. Ett seende helt avgörande för att ur kaos och osammanhängande detaljer rikta vår blick mot hur sanningen just nu gestaltas. Detta seende vill jag kalla det antikvariska ögat. En förmåga att ur det välkända urskilja den avvikelse som kanske förskjuter hela kunskapsområdet. Det är en kunskap som kräver praktisk övning och tillämpning. Den tar sig inte enbart in via orden utan rent fysiskt genom blicken, in genom det seende ögat. För att en förtrogenhet med hur den medeltida världen tog sig gestalt krävs lång erfarenhet, att man faktiskt sett åtskilliga motivkretsar. Det menar jag

Murtegel med rester av målad dekor vars upphovsman är Albertus Pictor. Tillvarataget i samband med undersökningarna av S:t Pers kyrka, Uppsala. UM 21 265a. Foto O. Norling.

kännetecknar arkeologens verksamhet när denne genom några nyanser av färgskillnad förmår urskilja en förhistorisk boplats. Det kännetecknar bildantikvarien som ur några andra nyanser kan skilja en fotograf från en annan. Det antikvariska ögat är upptränat att upptäcka när kanske några tegelstenar, några få nyanser rymmer den avvikelse som får hela perspektivet att omprövas och förskjutas.

Föremålen överskrider och spränger etablerade föreställningar.

Min tanke är att kulturarvssektorn bygger sitt kunnande på en dylik långsiktig skolande erfarenhet. Den är vår styrka, museers och arkivs bidrag till ett större sammanhang. Detta leder mig till samma slutsats nämligen att kunskapen skapas i en långt mer kollektiv process än vi ofta inser. Var och en som verkar i

denna sektor, var och en som förvärvat det antikvariska ögat bidrar till denna kunskap. För trovärdighetens skull skall kunskapen vara ett ärligt försök att redovisa var den för närvarande befinner sig. I det ansvaret ligger att kunskapen skall kunna granskas och kritiseras såväl av andra experter som av samhällets medlemmar. För att lyckas i vårt arbete med att hålla museets kunskapsfält i skick behöver vi då och då reflektera över på vilka grunder vi gör antaganden om verklighet och kunskap.

Makten över kulturarvet

När museerna samlar väljs vissa delar av det materiella ut och blir kulturarv, annat väljs bort och vittrar bort. Att ha makten att peka ut vad som betraktas som kulturarv kräver ett ansvarstagande och en öppenhet. Ärliga deklarationer över varför något inkluderas i kulturarvet medan annat exkluderas är nödvändiga. Betraktar man de hundra årens insamlade föremål önskar man många gånger att sådana motiveringar fanns att tillgå. Andra gånger är det enklare att ana sammanhangen. Vi tror oss idag om att inta en mer reflexiv hållning genom att knyta insamlingsverksamheten till större undersökningar där det materiella är en del av kunskapsunderlaget. Det är oändligt mycket lättare att inse vad ett föremål har i magasinet att göra när resultatet av ett forsk-

ningsprojekt eller en större undersökning resulterar i publikationer. Förkunskaper och utgångspunkter finns då redovisade och kan i framtiden appliceras på just detta föremål. Merparten av de föremål som insamlas idag till museet sker genom sådana undersökningar. Ett värtaligt exempel är de förhistoriska föremålen. Föremål som på andra vägar söker sig in i samlingarna bedöms numera av en särskild kommitté som utifrån ett antal kriterier bedömer om något ska kvala in eller väljas bort. Detta protokollförs och motiveringarna åtföljer föremålet in i katalogen.

Mycket av den postmoderna kritiken har riktat in sig på att museerna i sin verksamhet saknar insikt om sin makt att bestämma över hur kulturarvet konstrueras. En del av denna kritik är befogad men medvetenheten är idag betydligt större. Samtidigt innehåller det postmoderna tänkandet begränsningar genom att stirra sig blind på representationerna. Kulturhistorien står inför en naturvetenskaplig utmaning som redan tagit form inom den arkeologiska verksamheten. Bilden nedan visar en samling brända sädeskorn från Gamla Uppsala. Dylika fröprover är ett återkommande inslag i de kulturhistoriska samlingarna. Varje sädeskorn lagrar mängder av information om det omgivande samhället och om den tidens miljöttillstånd. I allt organiskt material i samlingarna ligger en mindre biokemisk kunskapsrevolution och väntar. I

Bränd spannmål från 200-talet e. Kr. Säden är påträffad vid en förhistorisk byggnad i samband med arkeologiska undersökningar i Bredåker, Gamla Uppsala. UM 32 610_1100. Foto O. Norling

samlingarna finns kraft att spränga och upplösa motsatsen mellan natur och kultur, mellan verklighet och återsken.

De ting som väljs ut som museiföremål utifrån vilken kunskap de anses bära påverkar vilka frågor som är möjliga att ställa i framtiden. Det finns alltså ett ansvar och ett åtagande för ett långsiktigt

hållbar kunskap som sträcks över flera tidshorisonter, över både framtid och dåtid. Utmaningen för ett museum som Upplandsmuseet är att förena tidigare epokers insamlingsverksamhet med dagens. I den ambitionen finns ett antagande att långa serier kan visa sig rymma viktig kunskap som det enskilda före-

Fickur. UM 2. Foto O. Norling.

målet inte själv bär. Det är i mellanrummet mellan föremålen som kunskapen ligger. Vem vågar idag skratta åt en serie årder och plogar om det visar sig att årdrrets konstruktion i själva verket gav upphov till mindre utsläpp av växthusgaser än plogen?

I själva begreppet kulturhistoria ligger att det handlar om en historia nära män-

niskan. Det är inte den stora politiska eller på annat sätt övergripande historien som avses. Men de stora linjerna eller strukturerna kommer alltid att vara närvarande i den lilla historien men får där sin egen uttolkning. Vi kan se båda dessa strukturer i bilderna på fickuret och hembränningsapparaten – samlingarnas näst första respektive senaste föremål. Fick-

Hembränningsapparat. UM 41558. Foto O. Norling.

uret bars av en man – en kanalkonstruktör – i början av 1800-talet under inledningen av den industriella utvecklingsoptimismens era. Fickuret är både en manlighetssymbol och en symbol för att den nya tiden nogra måste mätas för att framtiden

skulle kunna skapas. Hembränningsapparaten är från Dannemora – från en tid då industrisamhället började ge vika och samtidigt ett exempel på samhällets avigsidor, men också hur kreativiteten trots allt kan frodas under miserabla förhållanden.

Med ett ansvar för ett långt tidsperspektiv är det naturligt att det agrara får en framskjuten plats i Upplandsmuseets nuvarande insamling. De många människorna i Uppland, kulturhistoriens fotfolk, hörde ända till 1900-talets början hemma i jordbruket. Det satte ramar för det dagliga brödet och det dagliga livet. Jordbruket öppnade landskapet och gav det åkrar och ängar. Gav det byar och gårdar. En byggnad på Disagården kan symbolisera ett tekniskt språng som gjorde det möjligt att krama mer livsmedel ur den uppländska leran. Mångas vardagsliv kretsade under århundraden runt järn och gruvor. Järnet innebar en annan hushållning, en annan ekonomi och blev till redskap för fred och för krig. Järnet tog människor till hyttor, hamrar och gruvor och skapade skön arkitektur och prydliga bruksgator. Järnhanteringen gav regionen en industriell ordning som så småningom resulterade i verkstadsindustrin. En industriell epok som vi idag ser slutfas av. En undersökning av arbetet med att göra skiftnycklar visar på hur beroende industrisamhället ändå har varit av människans exakta sinneserfarenhet på tusendelsmillimetern när, en kunskap som i globaliseringens tidevarv flyttar utomlands. Upplandsmuseet är beläget i ett område där den världsliga och den religiösa makten trängts under århundraden. Makt som reste kungshögar, domkyrka, universitet och gav oss symboler för hur ett samhälle blir till rike, till stat, nation

och demokrati. Vårt bidrag som kulturhistoriskt museum är att klarlägga något av den vardagliga miljön. Hur skapas till exempel en domkyrka? Att klarlägga hur denna saliga blandning mellan längtan efter att möta Gud och kvinnornas vardagsslit med att bära tegel som sten för sten fogades samman till en katedral.

Syftet med en katedral är att lyfta sig över det jordiska men för det lyftet behöver människan trots allt materien. Däri ligger sprängkraften. I museernas samlingar finns materien bunden i sin historiska form.

Not

- ¹ Denna artikel är inspirerad av vetenskapsteoretikerna Paul Ricoeur, Ludwik Fleck, Dag Østerberg och Karel Kosik.

Litteratur

- Fleck, Ludwik. 1997. *Uppkomsten och utvecklingen av ett vetenskapligt faktum; Inledningen till läran om tankestil och tankekollektiv*. Stockholm.
- Kosik, Karel. 1978. *Det konkretas dialektik. En studie i människans och världens problematik*. Göteborg.
- Ricoeur, Paul. 1993. *Från text till handling*. Stockholm/Steag.
- Østerberg, Dag. 1977. *Makt och materiell. Samhällsteoretiska essäer*. Göteborg.

Iréne A. Flygare är docent och forskningschef vid Upplandsmuseet.